

იაშა თანდილავა /თბილისი, საქართველოს საპატრი-
არქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტი/

ლაზურის ადგილი ქართველურ ენობრივ სამყაროში

ქართველურ ენობრივ სივრცეში ლაზურ მეტყველებას ისტორიულადაც და თანამედროვე ვითარების მიხედვითაც ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უკავია. ლაზური მეტყველება ქართველური ენობრივი სისტემის ნაწილია. მიუხედავად იმისა, რომ ლაზებს საუკუნეების მანძილზე სხვადასხვა სახელმწიფოებრივ და კულტურულ ველში უხდებოდათ ცხოვრება, მათი ენობრივი ფსიქოლოგია ქართველურს არ გასცილებია; ლაზურზე, როგორც ქართველური ენობრივი სისტემის ნაწილზე, ბოლო ხუთი საუკუნის განმავლობაში მოძალებულმა თურქულენოვანმა ენობრივმა სამყარომაც ვერ შეძლო გავლენის მოხდენა. გარდა იმისა, რომ ლაზურმა თავისთავადობა არ დაკარგა, მან, უცხო ენობრივ-კულტურულ სივრცეში მშობლიურისგან იზოლაციაში მოხვედრილმა, არაერთი არქაული ქართული ელემენტი შეინარჩუნა. ეს კი ქართველური ენობრივი სისტემის ისტორიაზე მომუშავე ქართველოლოგებს საშუალებას აძლევს, სისტემაში მომხდარი ცვლილებები სათანადოდ გააანალიზონ. ამასთან, ვერ ვიტყვით, რომ ეს შესაძლებლობა - ლაზურის მონაცემთა ჩართვა ქართველური ენობრივი სისტემის კვლევაში - დღემდე სრულადაა გამოყენებული. შესაძლოა ესეც იყოს მიზეზი იმისა, რომ ქართველოლოგთა ნაწილი ლაზურს ცალკე ენად მიიჩნევს. მაგალითად, ისეთი კვალიფიციური მკვლევარი, როგორც გ. კარტოზია იყო, ლაზურს დამოუკიდებელ ენად თვლიდა. ბოლო ხანებში გამოქვეყნებული მისი საინტერესო ნაშრომი ასეა დასათაურებული: ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში (გ. კარტოზია, 2005); თუმცა ნაშრომის მიხედვით არ ჩანს, სისტემის თვალსაზრისით რა განასხვავებს ლაზურს თუნდაც მეგრული მეტყველებისაგან.

ქართველური ენობრივი სისტემის კვლევას თითქმის ორსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. ქართველ და უცხოელ ქართველოლოგებს ამ კუთხით უზარმაზარი სამუშაო აქვთ

ჩატარებული. ერთ-ერთ მთავარ პრობლემად თავიდანვე გამოიკვეთა ქართველურ ქვესისტემათა კვალიფიკაციის საკითხი; კერძოდ: გამოითქვა მოსაზრება, რომ საერთოქართველურ ენას ჯერ გამოეყო სვანური და ქართულ-ზანური, შემდეგ კი ქართულ-ზანური განცალკევდა ქართულ და ზანურ ენებად (გ. დეეტერსი). მომდევნო ეტაპად ვარაუდობენ ზანურის დაშლას ლაზურ და მეგრულ ენებად (გ. მაჭავარიანი, თ. გამყრელიძე, ტ. გუდავა, გ. კარტოზია...)

არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით, საერთო ქართველურს ჯერ გამოეყო ზანურ-სვანური და ქართული, შემდეგ კი ზანურ-სვანური დაიშალა ზანურ (მეგრულ-ჭანურ) და სვანურ ენებად. აქ არსებითია ორი ფაქტორი: ერთი მხრივ, შენიშნულია ზანურისა და სვანურის მეტი სიახლოვე, მეორე მხრივ, მეგრული და ჭანური (ლაზური) ერთ ენობრივ ერთიანობად არის წარმოდგენილი, რაც, არნ. ჩიქობავას და სხვა მკვლევართა ნაშრომების გარდა, ლაზურის ზმნურ ძირ-ფუძეთა ჩვენეული ანალიზითაც მტკიცდება.

ტ. ფუტკარაძის აზრით (საკითხის ისტორიისათვის ვრცლად იხ.: ფუტკარაძე 2000; ფუტკარაძე 2005; გვანცელაძე 2006), ქართველური ენობრივი სამყარო მოიცავს ერთ ისტორიულ ენასა და რამდენიმე ქართველურ დიალექტურ ჯგუფს; კერძოდ: ქართველთა სამწიგნობარო ენა - სასულიერო მწერლობის ენა (ე.წ. ძველი ქართული ენა) ეფუძნება საერთოქართველურ ენობრივ კოინეს; ქართული სამწიგნობრო ენის თანამედროვე ვარიანტი და ქართველური დიალექტური მეტყველებანი (ლაზურ-მეგრული, სვანური, მესხური, ქართლ-კახური, რაჭული, ჰერული, ფხოურნი...) უშუალო გაგრძელებაა საერთო ქართველურისა და ისტორიული სამწიგნობრო ენისა; შესაბამისად, ნაკლებ სარწმუნოა მოსაზრება, რომ ქართული სალიტერატურო ენა ეფუძნება ქართლურს, კახურს, ან სხვა რომელიმე ერთ ქართველურ კილოს.

ოდითგანვე ქართულ სახელმწიფოებრივ სივრცეში მცხოვრები და ქვეყნის ისტორიაში უმნიშვნელოვანესი როლის შემსრულებელი ერთ-ერთი ძირითადი ქართველური ტომის - ლაზების (იგივე ჭანების) მიმართ საუკუნეების განმავლობაში გამოვლენილმა ნაკლებმა ინტერესმა, სამწუხაროდ, არსებითი ზეგავლენა მოახდინა მათი გარკვეული ნაწილის ქართველთაგან ეროვნულ გაუცხოებაზე. ეს უფრო ეხება საქართველოს საზღვრებს მიღმა დარჩენილ ისტორიულ ტერიტორიებს, მაგრამ საქართველოს რესპუბლიკის ფარგლებში დარჩენილი ლაზთა (ჭანთა) მცირე ნაწილზეც საბჭოთა

პერიოდში გარკვეული უარყოფითი ზეგავლენა ხდებოდა, კერძოდ, საბჭოთა პერიოდში ერთადერთ კომპაქტურად დასახლებულ სოფელ სარფში მცხოვრებთა ერთი ჯგუფი (ახალგაზრდები) სპეციალურად გაგზავნილ იქნა ქ. ლენინგრადის ნაციონალურ უმცირესობათა სასწავლებელში, ე.წ. მუშფაკში, თითქოს ლაზები საქართველოში იყვნენ “ეროვნული უმცირესობანი“. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ძველი და შუა საუკუნეების ისტორიის შესწავლის დროს მეცნიერები ხაზგასმით წარმოაჩენდნენ ლაზების განსაკუთრებულ წვლილს ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისა და აღმშენებლობის საქმეში, XV-XVI საუკუნეებში ოსმალეთის მიერ ლაზეთის მიტაცების შემდგომდროინდელი ისტორია, ყოფა და კულტურა ჩვენში ძალზე სუსტად და ზედაპირულადაა შესწავლილი.

საქართველომ 1877-78 წლების ომის შედეგად მიღებული ქართული (ლაზური) ტერიტორიების ის მცირე ნაწილიც დაკარგა, რომელიც საბჭოთა წყობილების მიერ 1921 წლის 16 მარტს საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის მოსკოვში ოფიციალურად გაფორმებული ყარსის ხელშეკრულების მიხედვით შემოიერთა. ამის შემდეგ დაიწყო ასიმილირების მძიმე პროცესები. ძველ ქართველურ (ლაზურ) ტოპონიმებს უცვლიდნენ სახელს, ლაზებით დასახლებულ ტერიტორიებზე შემოჰყავდათ არაქართველური (არალაზური) ეთნიკური ჯგუფები, იკრძალებოდა ლაზური ლაპარაკი, მახინჯდებოდა ისტორიული ფაქტები, რის შედეგადაც მივიღეთ ლაზების გარკვეული ნაწილის ეროვნული გაუცხოება და მშობლიურ ისტორიულ ფესვებისგან დაშორება. სამწუხაროდ, საერთო ქართული სივრცისგან ლაზთა დაშორების ტენდენცია დღესაც სტიმულირდება.

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ლაზური (ჭანური) და მეგრული მეტყველებები სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარადაა კვალიფიცირებული:

ზოგი მკვლევარი (ნ. მარი, ი. ყიფშიძე, შ. ბერიძე, გ. კარტოზია...) მათ დამოუკიდებელ ენებად მიიჩნევს, ზოგიც (არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია, ა. კიზირია, გ. კლიმოვი, ბ. ჯორბენაძე...) ლაზურსა და მეგრულს ზანური ენის კილოებად განიხილავს. მკვლევართა ნაწილის (ტ. ფუტყარაძე, მ. ტაბიძე, თ. გვანცელაძე, რ. შეროზია, ა. ლომთაძე, ე. დადიანი...) აზრით კი არსებობს ქართველთა ერთი დედა ენა, რომლის სტანდარტული სახესხვაობებია მრავალსაუკუნოვანი ქართული სამწიგნობრო ენა და მრავალრიცხოვანი ზეპირი

ქართველური დიალექტები. წარმოდგენილი თვალსაზრისი აგრძელებს ძველი ქართველი მემკვიდრეების, მკვლევრებისა და საზოგადო მოღვაწეების (პ. ჭარაია, ი. ჯავახიშვილი, ი. ჭავჭავაძე, თ. სახოკია, ა. წერეთელი. ი. გოგებაშვილი, ლ. ლოლუა, ს. ხუნდაძე, თ. ჟორდანიას, წმ.ამბროსი ხელაია...) ხედვას.

ვფიქრობთ, ლოგიკურია ტრადიციული თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც არსებობს ერთი ენა - ქართული ენა და ამ ენის დიალექტებია მეტ-ნაკლებად ერთმანეთს დაშორებული: მეგრული, ლაზური (ჭანური), სვანური თუ ქართლური, იმერული, აჭარული, თუშური და მრავალი სხვ., რამდენადაც მეგრელები, ლაზები, სვანები ქართლელებთან, იმერლებთან, აჭარლებთან, თუშებთან... ერთად არიან ქართული სამწიგნობრო კულტურის შემქმნელი და ერთ ენაზეა ჟღერებენ; მათი საშინაო სამეტყველო კოდებიც ერთი და იმავე ენის ნაწილებია, სახესხვაობებია, ტერიტორიული/კუთხური ვარიანტებია.

ფაქტია:

ქართული სალიტერატურო ენის (კულტურის) შექმნა-განვითარებაში თავიდანვე საქართველოს ყველა კუთხის მოღვაწენი იღებდნენ მონაწილეობა, ამიტომაც ქართული სალიტერატურო ენისა და ქართველური დიალექტების მიმართება ყველასთვის ნათელია: მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე საქართველოს ყველა კუთხის მოსახლეობა მონაწილეობას იღებდა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში და მისი საშუალებით ეცნობოდა სასულიერო თუ საერო ქმნილებებს.

ძველი დროიდანვე ქართველთა დიალექტებით უწყვეტად მდიდრდებოდა სალიტერატურო ენა; კერძოდ, მეგრული, მესხური, ქართლური თუ იმერხეული თვისობრივად ერთნაირად იყო მასაზრდოებელი ხანმეტი ტექსტების, „ვეფხისტყაოსნის“ თუ პეტრიწის შრომების ენისთვის. შესაბამისად, თანამედროვე სალიტერატურო ენა ვერ ჩაითვლება მხოლოდ ქართლ-კახურით საფუძვლედებულად; ამ თვალსაზრისით საინტერესოა არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისი: ქართული სამწიგნობრო ენა შეიქმნა ზანური და სვანური დიალექტების მონაწილეობით (ჩიქობავა 1948).

შდრ., აგრეთვე, ნ. მარის მოსაზრება: ქართული სალიტერატურო ენის შექმნა-განვითარებაში მონაწილეობას იღებდნენ: ქართლელები, იმერლები, მეგრელები, სვანები, ლაზ-ჭანები და სხვანი. საღვთო წერილის ტექსტში ჩვენ ვპოულობთ წმინდა ჭანურ ანუ მეგრულ, იმერხეულ და სხვა ტომთა სიტყვებს. ამ რეალურის კულტურულ-

ისტორიულის შეხედულებით, ქართული სალიტერატურო ენა იმდენათვე სვანურია და მეგრული, იმდენათვე გურულია და იმერული, რამდენათაც ქართლური. ის არის ღვიძლი სამწერლო ენა ყველა საქართველოს ტომისათვის (ნ. მარი, 1905).

საქართველოში საბჭოთა იმპერიის გაბატონებამდე მეგრულ-ჭანურ და სვანურ ენობრივ ერთეულებს კილოებად აცხადებდნენ ქართველთა წინა თაობებიც და მეცნიერებიც.

მიუხედავად იმისა, რომ ლაზებს საუკუნეების განმავლობაში უცხოენობრივ გარემოში უხდებოდა ცხოვრება, მათი მეტყველება (მსგავსად მეგრულისა) არსებითად საერთოქართველურ ხაზს მიჰყვება; ლაზურის ფონემატური, მორფოლოგიური თუ სინტაქსური სტრუქტურები უმთავრესად ქართული სალიტერატურო ენისა და ქართული დიალექტების მსგავსია. ამას ადასტურებს ლაზურში არსებული საერთოქართველური ზმნური ძირ-ფუძეები, ასევე მაწარმოებელი აფიქსები (პირისა და რიცხვის ნიშნები, თემატური სუფიქსები, ხმოვანი პრეფიქსები, მწკრივის ნიშნები...).

დამოწმებული ლიტერატურა:

გვანცელაძე 2006 - გვანცელაძე თ., ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში, თბილისი, 2006;

კარტოზია 2000 - კარტოზია გ., სვანურისა და ზანურის ურთიერთმიმართების ისტორიისათვის; ს. ს. ორბელიანის სახ. თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის შრომები, თბილისი, 2000, №5;

ფუტკარაძე 2000 - ფუტკარაძე ტ., საერთოეროვნული სალიტერატურო ენისა და საშინაო სამეტყველო კოდების მიმართების საკითხი ქართული სალიტერატურო ენისა და ქართველური დიალექტების მიხედვით (სამეტყველო კოდების იერარქიისათვის), XX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, ზუგდიდი, 2000, 20-21 ოქტომბერი, “ქართული ენა“;

ფუტკარაძე 2005 - ფუტკარაძე ტ., ქართველები, ნაწილი I, ქუთაისი, 2005;

ფუტკარაძე, 2014 - ფუტკარაძე ტ., ქართველოლოგიის შესავალი, თბილისი, 2014;

ჩიქობავა 1938 - ჩიქობავა არნ., ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938;

ჩიქობავა 1939 - ჩიქობავა არნ., პროფ. იოსებ ყიფშიძე და ჭანტუის მეცნიერული შესწავლა, ი. ყიფშიძე, ჭანტუი ტექსტები, თბილისი, 1939;

ჩიქობავა 1942ა - ჩიქობავა არნ., სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში, თსუ შრომები, 1942, ტ. XXIII;

ჩიქობავა 1944 - ჩიქობავა არნ., ჭანტუი მყოფადის წარმოებისათვის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1944, ტ. V, №1;

ჩიქობავა 1952 - ჩიქობავა არნ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952;

ჩუხუა 2003 - ჩუხუა მ., ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 2000-2003.

IashaTandilava /Tbilisi.Saint Andrew the First-Called Georgian University of the Patriarchate of Georgia/

Place of Laz in the Modern Linguistic World

Despite the fact that the Laz had to live in the foreign language environment for centuries, their speech (like Megrelian) essentially follows the common Kartvelian line; Phonemic, morphological and syntactic structures are mostly similar to the Georgian literary language and dialects. This is confirmed by common Kartvelian verbal roots that appear in Laz and also derivational affixes (markers of person and number, thematic suffixes, vowel prefixes, screeve markers, etc.).